

ITHAKA

HOMÉROSZ: ODÜSSZEIA ALAPJÁN

Konsztantinosz P. Kavafisz: Ithaka

*Ha majd elindulsz Ithaka felé,
válaszd hozzá a leghosszabb utat,
mely csupa kaland és felfedezés.
A Küklopszoktól és Laisztrügónóktól,
s a haragvó Poszeidontól ne félj.
Nem kell magad védened ellenük,
ha gondolatod tiszta és egyetlen
izgalom fűti tested s lelkedet.
A Laisztrügónokkal, Küklopszokkal, a bösz
Poszeidónnal sosem találkozol,
hacsak lelkedben nem hordozod őket,
hacsak lelked nem áll velük utadba.
Válaszd hozzá a leghosszabb utat.
Legyen minél több nyári hajnalod,
mikor – mily hálás örömmel! – először
szállhatsz ki sose-látott kikötőkben.
Állj meg a föníciai pultok előtt,
válogass a jó portékák között,
ébent, gyöngyházat, borostyánt, korallt,
és mindennemű édes illatot,
minél többet az édes illatokból.
Járj be minél több egyiptomi várost,
s tanulj tudósaiktól szüntelen.*

*Csak minden gondolatod Ithaka legyen;
végső célod, hogy egyszer oda juss,
de ne siess az úttal semmiképp.
Inkább legyen hosszú, minél hosszabb az út,
hogy évekkel rakva szállj ki a szigeten,
az út aratásával gazdagon,
s ne várd, hogy Ithaka majd gazdagon fogad.
Neki köszönöd a szép utazást,
mit nélküle sosem tehetnél volna meg,
hát mi mást várhatnál még Ithakától?
Nem csaphat be Ithaka, ha szegény is;
a szerzett tudásból s tapasztalatból
máris megtudhattad, mit jelent Ithaka.*

(Fordította: Somlyó György)

Edward Dodwell: Ithaca (1821)

ODÜSSZEUSZ TÖRTÉNETE

A trójai háború (~10 év)

Hazaindulás

A lótuszevők szigete

A küklópsz

Kirké (~1 év)

Az alvilágjárás

A Szirének

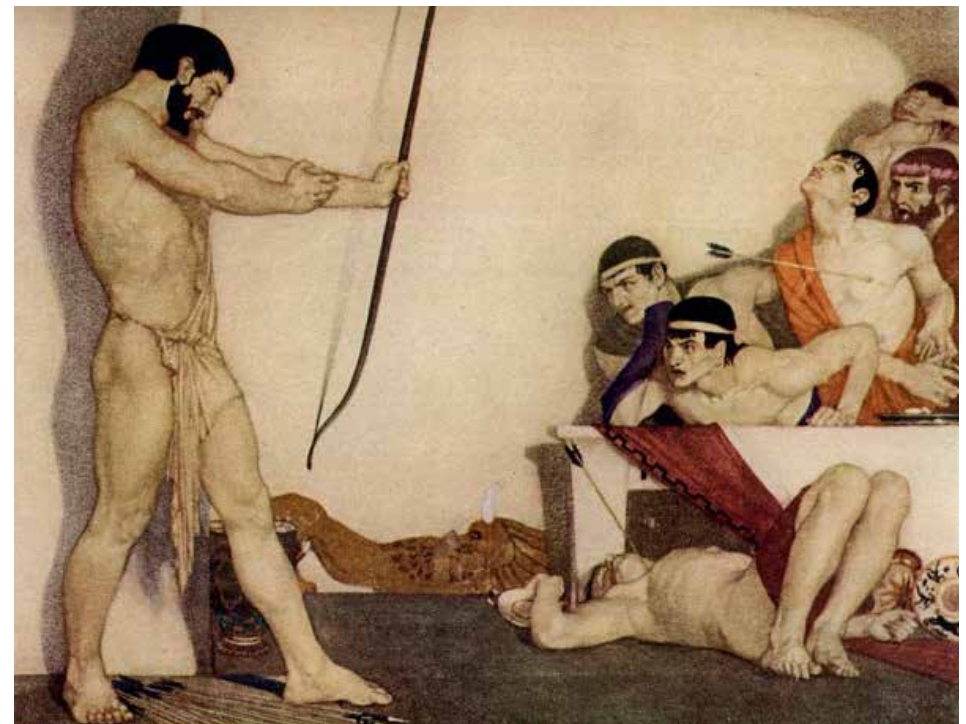
Szküllá és Kharübdisz

Kalüpszó (~7 év)

Nauszikaá

Hazatérés Ithakába

A kérők leölése

William Russell Flint: A kérők leölése (1924)

A HOMÉROSZI NARRATÍVA

Az istenek gyűlése (I. ének)

Télemakhosz keresi apját (II-IV. ének)

Kalüpszó hazaengedi Odüsszeuszt (V. ének)

Odüsszeusz találkozik Nauszikaával (VI. ének)

Odüsszeusz a phaiák király udvarában (VII-VIII. ének)

Odüsszeusz elmeséli kalandjait (IX-XII. ének)

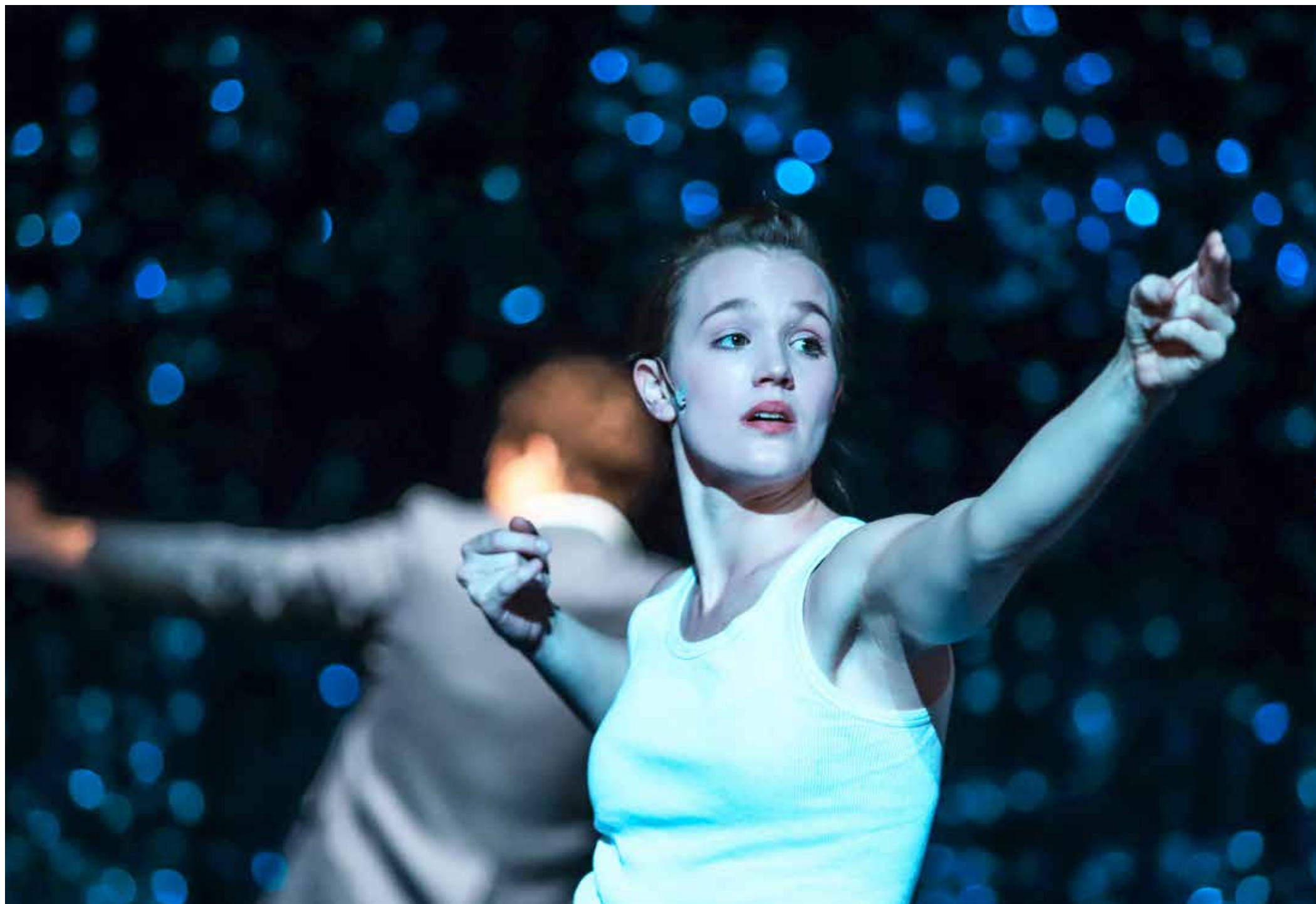
Odüsszeusz megérkezik Ithakába (XIII. ének)

Odüsszeusz álruhában (XIV-XIX. ének)

A bosszú, a kérők leölése (XX-XXII. ének)

Pénélopé és Odüsszeusz egymásra találása (XXIII. ének)

A békekötés (XXIV. ének)

AZ ODÜSSZEIA

Részletek Karsai György: Homérosz – Odüsszeia című könyvéből

Mi az *Odüsszeia*? Nevezték mese-eposznak, hős-eposznak, az első európai kalandregénynek és útleírásnak is. Az i. sz. 3. században élt Longinosz szerint az *Odüsszeia* Homérosz öregkori műve, amelyben nyoma sincs az *Iliász* zaklatott harcleírásainak, a véres jeleneteknek, viszont tobzódik a gyönyörű természeti jelenségek, a naplementék, tájak leírásában.

Az *Iliász* és az *Odüsszeia* már első szavával elárulja, miről fog szólni. Ebben a két szóban fogalmazódik meg a két eposz leglényegesebb különbsége is: *Harag(ot)...*, illetve *Férfiú(ról)...* a kezdőszavak; igen, az *Iliász* középpontjában Akhilleusz mindent elsőprő érzelve áll, míg az *Odüsszeia* azt mutatja meg, miként küzd meg egyetlen ember a világgal, hogy célját, a boldogságot elérje. Akhilleuszt haragja arra kényszeríti, hogy elzárkózzék a világtól, tökéletes magányosságban várja ki a cselekvés ugyancsak kívülről rákényszerített pillanatát. Odüsszeusz ugyanannyira magányos – pontosabban: magányossá válik évekig tartó útja során –, mint volt Akhilleusz a trójai síkon. Csakhogy Odüsszeusz magányossága győzelem is, a nehézségeket, akadályokat, csapdákat és halálos veszedelmeket eszével-találékonyásával legyőzni képes ember története. Odüsszeusz a mitikus hősöszből hétköznapi emberré váló hős történetét éli végig.

Az *Odüsszeia* földrajzi horizontját a tenger és a palota határozza meg: a tenger a világ megtapasztalásának eszköze, az ismeretek megszerzéséhez vezető út, a palota pedig Odüsszeusz Ithakája, az út végcélja, ahol előbb harc, végül győzelem, béke és boldogság vár Odüsszeuszra. A tenger egyúttal természetesen a hazafelé vezető egyetlen, kötelezően felvállalandó út is, azzal az ezernyi veszedelemmel, amellyel minden, az ismeretlen át vezető út várja minden korban a felfedezésre-kalandra-hazajutásra vágyó embert. A gonosz természeti erők (az istenek keltette viharok), a szörnyek (Szküllá, Kharübdisz) éppen úgy természetes tartozékai a tenger-útnak, mint a segítségével útba ejthető segítő vagy éppen ellenséges lények, emberek, népek. A phaiákok, a lótuszevők, a küklópsz vagy Pénélopé, Kirké, Kalüpszó, mind egy-egy új, ismeretlen világ felfedezését jelenti Odüsszeusz számára. Ismeretekkel és tapasztalatokkal gazdagodik az, aki megfelelő felkészültséggel – az újra való nyitottsággal, kíváncsisággal és kellő óvatossággal – közelít hozzájuk.

Giuseppe Bottani: Athéné koldussá változtatja Odüsszeuszt (1775)

Az *Odüsszeiában* bonyolult, a jelen és a múlt között látszólag minden rendszer nélkül csapongó történetözönnel találkozunk, ahol az események időrendi sorrendbe állítása vagy az egyes napok jelentőségének meghatározása elmélyült munkát igényel.

Az eposz jelenének cselekménye mindössze annak a negyvenegy napnak a története, amely Odüsszeusznak Kalüpszótól való elutazásától a Pénélopéval való egymásra találásig eltelik. Az első nyolc énekben napról napra (lineáris kronológia szerint) zajlik a cselekmény. Ez a nyolc ének az eposz történetében megelevenedő első harminchárom nap. A IX-XII. énekben Odüsszeusz átveszi a szót – a phaiák királyi udvarban meséli el hanyattatásai történetét és több mint nyolc év eseményeit halljuk előadásában, végül a XIII-XXIV. énekben ismét Homérosz elbeszélésében követjük az eseményeket (34-41. nap).

Mint minden remekműnek, az *Odüsszeiának* is számtalan rétege van, úgy is fogalmazhatunk: minden olvasó-befogadó megteremti a maga *Odüsszeiáját*. Van, akinek Odüsszeusz hazatérés-története lesz az eposz, más a szörnyekkel való küzdelemsorozat mesés kaland- és vándorlástörténetét olvassa a sorokba mélyedve, megint más a női szíveket leigázó örök csábító Don Juan-i prototípusát ismeri fel a magányos hős alakjában.

Az eposz megismertetésére (sőt: megszerettetésére) törekvőnek természetesen nincs más lehetősége, mint kiragadni néhány, vállaltan szubjektív megközelítéssel kiválasztott történetet, motívumot, s ezek elemzésén keresztül elmondani a legfontosabbat: mit mond neki – jó esetben: nekünk –, ma és itt az *Odüsszeia*, hogyan segít a kétezernyolcszáz éves eposz megérteni korunkat, helyünket a világban.

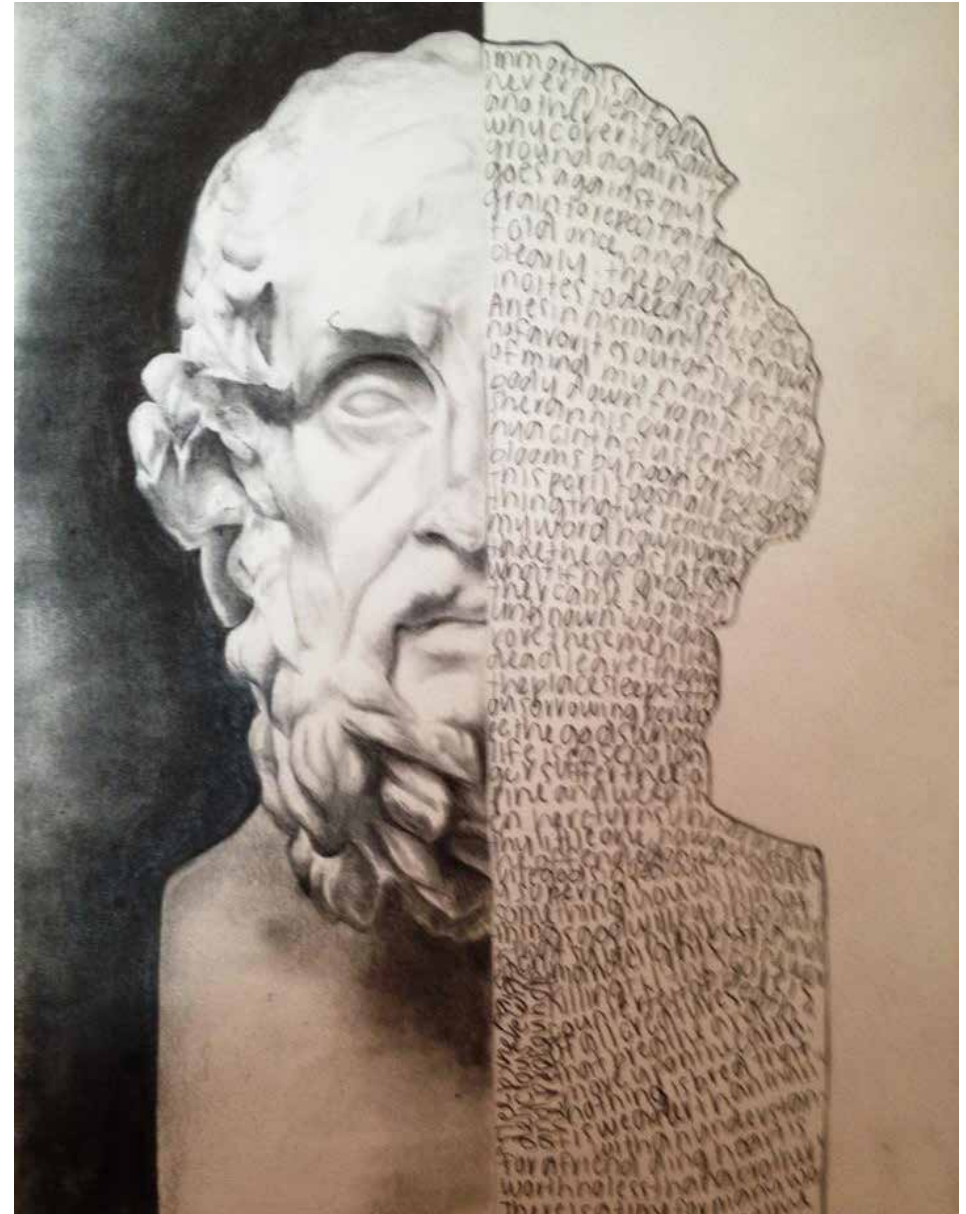
HOMÉROSZ

Homérosz a görögség kimagasló jelképe volt, kétségbevonhatatlan tekintélynek számított a korai görög történelem kérdéseiben, döntő szerepet játszott a görögök Pantheonjának létrehozásában. Egyszersmind ő volt egész Görögország legkedveltebb és leggyakrabban idézett költője. Pontosabban: mítosz- és legendamondója.

Neve az egyetlen biztos tény, amit róla tudunk. Ki volt, hol élt, mikor alkotta műveit: e kérdésekre nem tudunk biztos választ adni, miként maguk a görögök sem tudtak. A ránk maradt *Iliász* és *Odüsszeia* feltehetően nem egy ember műve.

A fennmaradásért való küzdelemben Homérosz felülmúlhatatlan volt. Ha egy görögnek saját könyvei – vagyis papirusztekercsei – voltak, ezek között nagyobb valószínűséggel fordult elő az *Iliász* és az *Odüsszeia*, mint bármely más görög irodalmi mű. A görögöknél hozzátartozott a jó neveltetéshez, hogy az emberek hosszú részeket tudjanak emlékezetből idézni a két költeményből.

(Moses I. Finley: *Odüsszeusz világa*)

Lord Alfred Tennyson: Ulysses

Nem sok értelme, hogy henye királyként
csöndes tűzhelynél, tar sziklák között,
egy öreg nő oldalán szabjam a
kétes törvényt egy vad népnek, amely
tisztel, és alszik, zabál és nem ismer.
Utaznom kell, hogy fenékig ürítsem
az életet; tudtam mindig örülni,
tudtam szenvedni, másokkal, akik
szerettek, és egymagam; partjainkon,
s mikor az esős Hyadok kavarták
a sötét tengert: nagy lett a nevem;
mert éhes szívvel folyton csavarogva
sokat láttam, embert, városokat,
szokást, tájat, törvényt, kormányokat,
nem akárki voltam, s mindenki tisztelt;
s ittam gyönyörét a hozzám hasonlók
harcának a szeles Trója porondján.
Része lettem mindannak, ami ért;
de minden tapasztalás látkörén túl
ott tündöklök a be nem járt világ
s szegélye úgy fut, ahogy üldözöm.
Untat várni, elmúlni csiszolatlan
rozsdállva és nem munkában ragyogni!
Csak lenni: még nem élet. Ezer élet
együtt se volna sok, és hogy fogy ez
az egy is; pedig minden óra, mellyel
a nagy csöndet megrablom, valami
új hír hozója; s szégyen volna néhány
napért raktáron óvni magamat
s ezt az ősz lelket, mely mint lemenő
csillag, az emberész minden határán
túlra követni vágyik a tudást.

Itt a fiam, jó Telemachusom,
ráhagyom a jogart s a szigetet –
szívem gyermeke, tudja, óvatos
bölcsséggel hogy szelídíti meg
és apránként hogyan töri bele
a durva népet a hasznosba, jóba.
Hibátlan jellem, a közös kötelmek
világa vonzza, nem hanyag a szív
dolgaiban s illő áldozatot
mutat be házam isteneinek,
ha elmentem. Munkáját végzi. Én is.

Itt az öböl; csattognak a vitorlák:
kint a nagy óceán. Matrózaim,
munkáim s lelkem osztályosai –
kik mindig egyformán örültetek
napfénynek és viharoknak, nyílt szívek
és nyílt koponyák – öregek vagyunk;
de az öregnek is van dolga, rangja;
jöhet még néhány nagy tett, amely illik
azokhoz, kik istenekkel csatáztak.
A sziklákon már hunyorog a fény;
a nappal sápad: kél lassan a hold:
a mélység zendül. Föl, barátaim,
nincs még túlkéső új földet keresni.
El a parttól, és hasítsuk a zengő
barázdákat; akarom, hogy repüljünk
túl a napon s túl minden nyugati
csillag fürdőjén, mire meghalok.
Talán lemos az örvény dühe, de
talán a Boldogok Szigete vár,
s kit ismertünk, látjuk a nagy Achillest.
Sok titok van még; és bár nem vagyunk
az az erő, mely egykor eget és
földet rázott: vagyunk, ami vagyunk;
sors és idő gyengíthetett, de hős
szívünk együtt ver s kemény hite, hogy
küzd, keres, talál s nem hagyja magát.

(Fordította: Szabó Lőrinc)

ODÜSSZEUSZ

Láertészfiánaktartották, de valójában Sziszüphosz nemzette Antikleiával, Autolükosznak, a hírhedt tolvajnak a lányával.

Pénélopét, Ikariosz és Periboia najád leányát vette nőül. Miután Ikariosz hozzáadta Pénélopét Odüsszeuszhoz, arra kérte Odüsszeuszt, hogy maradjon Spártában. Mivel Odüsszeusz erre nem volt hajlandó, nyomába szegődött a kocsinak, amelyen az ifjú pár elhajtatott, s könyörgött a lányának, hogy maradjon vele. Odüsszeusz, aki eddig megőrizte nyugalomát, most megfordult, és azt mondta Pénélopénak: - Vagy önként velem jössz Ithakába, vagy, ha jobban szereted apádat, itt maradsz, de nélkülem! – Pénélopé válaszul csak az arcára húzta fátylát. Ikariosz ebből megértette, hogy Odüsszeusz van birtokon belül, és elengedte a lányt.

Odüsszeusz figyelmeztetést kapott egy jósdától: - Ha elmegy Trója alá, csak húsz év múlva fogsz hazatérni, és akkor is csak egyedül, elhagyatottan. – Ezért aztán örülnék tettette magát. Amikor Agamemnón, Meneláosz és Palamédész rátalált, tojáshéj alakú nemezkalap volt a fején, amelyet a parasztok viselnek, egy szamarat meg egy ökröt egymás mellé fogva szántott, s közben sótt hintett a háta mögé. Mivel úgy tett, mintha nem ismerné meg előkelő vendégeit, Palamédész kikapta Pénélopé karjából a csecsemő Télemekhoszt, és letette a földre a közeledő állatok elé. Odüsszeusz gyorsan visszafogta őket, nehogy megölje egyetlen fiát, de miután ily módon bebizonyosodott, hogy épeszű, kénytelen volt csatlakozni a vállalkozáshoz.

(Robert Graves: A görög mítoszok)

TRÓJA

Trója pusztulásának három megközelítési módját hagyták ránk eleink. „Azért pusztult el Trója, hogy Róma megszülethessék.” Woronicznak a *Szibilla temploma* című művében, az *Aeneis* ezen legtömörebb összefoglalásában, a történelem a mediátor szerepét tölti be, és elégtételt ad a meggyilkoltaknak. Amásik megközelítési mód szerint, amely Horatiustól egészen a barokk kori költőkig nyomon követhető, a föld színétől elsöpört Trója minden dolgok mulandóságának szimbóluma. Az idő itt nem a történelem, hanem két hatalmas állkapocs, amely mindent fölزابál. Az a kortársunk, aki elzarándokol a trójai ásatásokhoz, rádöbben, hogy hét, sőt talán kilenc Trója volt. Város város hátán. A Homérosz előtti és utáni hat vagy nyolc Trójának a neve se maradt fenn. Csak az egyik városréteg nevét ismerjük. A harmadik értelmezési mód, amelyet nem a római s nem is a reneszánsz költők hagytak ránk, a névtelen Trójákra vonatkozik. Korunk turistájának, ha ellátogat Trója romjaihoz, tán a napégette fehér köveknél is megrázóbb élményt nyújt a tömérdek pipacs; itt sokkal nagyobb a virágjuk, mint bárhol másutt, s szirmaik mélyvörös-ségét szinte feketének látjuk.

(Jan Kott: *Istenevők*)

ODÜSSZEUSZ ÉS A NŐK

Amikor az *Odüsszeia* gazdagságáról beszélünk, természetesen gondolkunk kell az eposz rendkívül gazdag női „arcképcsarnokára” is. Az *Iliász* világa alapvetően férfivilág (sőt hērősz-világ), a nők kiegészítésül, a hangulatok és érzelmek árnyalásául szerepelnek. Az *Odüsszeia* ebben is más. Ez az eposz a háború utánról szól, mi sem természetesebb tehát, hogy a női szereplők számának növekedésével, s különösen sokféle szerepű megjelenésükkel is számolnunk kell. Ennek a világnak kulcsfigurái a nők. Paradox helyzet: Odüsszeusz, az eposz kiemelkedő szellemi és fizikai képességekkel megáldott (férfi) hőse egyetlen lépést sem tudna tenni női segítség nélkül.

Az *Odüsszeia* elmesélhető mint a hős nőtől nőig tartó kalandos útja.

(Karsai György: *Homérosz – Odüsszeia*)

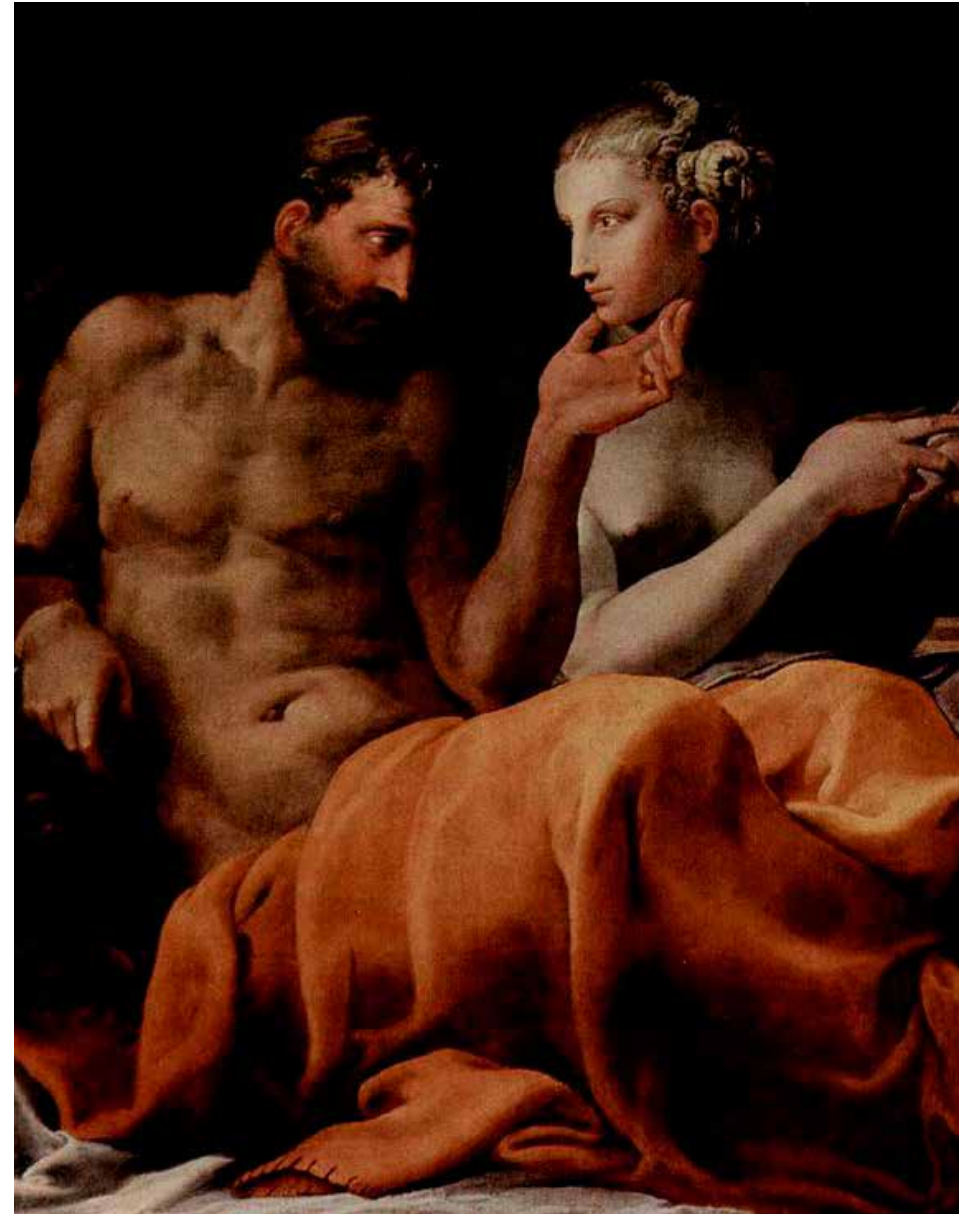
PÉNELOPÉ

Apja, Ikariosz parancsára gyerekkorában a tengerbe dobták, de egy raj bíborcsíkos kacska megakadályozta, hogy alámerüljön, megetette és kihúzta a partra. Ikariosz a csoda láttán megenyhült iránta, és elnevezték Pénélopének, ami „kacsá”-t jelent.

Odüsszeusz távolléte alatt, nem kevesebb, mint százhusz ifjú herceg kérte meg a kezét a birodalmat alkotó szigetekről, s mindegyik bízott benne, hogy ő lesz majd a férje, és megkaparinthatja a trónt. Mikor egyre jobban sürgették, hogy válasszon közülük, az ígérte, hogy akkor fog dönteni, ha befejezte a halotti leplet, amelyet apósának, az öreg Láertésznek a halála esetére kell szőnie. Csakhogy három évig dolgozott rajta, mert amit nappal szőtt, éjszaka fölfejtette. A kérők végül is rájöttek a huncutságra. Közben azonban berendezkedtek Odüsszeusz palotájában, megitták a borát, levágták a disznait, juhait és marháit, elcsábították a szolgálólányait.

Az Odüsszeia közvetlenül sehol nem utal arra, hogy Pénélopé hűtlen volt a férjéhez annak hosszas távolléte alatt, de a XVIII. ének 281-83. sorai-ban az asszony megbabonázza kacérságával a kérőket, ajándékokat csal ki tőlük, és határozottan kedveli a dúlíkhióni Amphinomoszt (XVI. ének 394-98).

(Robert Graves: A görög mítoszok)

Francesco Primaticcio: Odüsszeusz és Pénélopé (1563)

Carol Ann Duffy: Pénelopé

Először csak néztem az utat,
vártam, hogy hazaténfereg
az olajfák között,
vagy fütyül a kutyanak,
aki ölemben fejével gyászolta meg.
Hat hónap telt el,
míg észrevettem, a napok múlását
már észre sem veszem.
Fogtam hát tűt, ollót, fonalat, szövetet,
gondolván, elfoglalom magam,
de egy élet munkájára leltem.
Hímeztem egy lányt
egy csillag alatt – keresztöltés, ezüst selyem –
aki a gyermekkor labdája után szalad.
Fűnek volt háromféle zöldem,
füstös lilám, árnyékszürkém
virágban vergődő méhet ad.
Hímeztem gesztenyebarna fát,
gyűszűm, akár a makk
árnyas földön nyomakszik át.
És az árny alatt
ölelésbe burkoltam egy leányt
egy hőrosz-íffúnak adtam,
s elborítottak a vágy, a veszteség, a végzet varratai,
aztán láttam a fiút vitorlát bontani
az arannyal öltött alkonyatban.
És mikor jöttek, hogy átvegyék helyét,
s békém megzavarják,
már az idő volt a tét.
Viselem özvegyarcom, fejem lehajtom,
s mit nappal varrok, kibontom éjszaka.
Tudom, mely órán kezd fakulni a hold:
én varrtam oda.

Szürke, barna fonalak
követték tűm: ugró halamat
formálván folyót, mely tengert sosem ér.
Enyém a csoda. Épp egy nő mosolyát
bontogattam, állt a világ közepén,
magabiztos volt, oldott, elégedett,
és senkire se várt,
mikor meghallottam az ajtóban az oly ismerős léptek zaját.
Megnyaltam skarlát fonalam,
s még egyszer megcéloztam a tű fokát.

(Fordította: Kappanyos András)

ATHÉNÉ

Harcias és szűz bölcsesség-istennő. Gyakran használt másik melléknevét (Pallasz) onnan kapta, hogy megölt egy ilyen nevű gigászt, s bőréből készítette el pajzsát; ezen díszlett a félelmetes Medusza-fő is, amelyet Perszeusztól kapott a neki nyújtott segítségért. Homéroszi jelzője: „bagolyszemű”; attribútuma a bagoly és a pajzs.

Athéné védte a városokat; ahol szobrát, a Palladiont őrizték, ott ellenség nem ért el sikert. Védnöke volt továbbá a mesterségeknek és a művészeteknek, a hajózásnak, a női munkának, az olajfatermelésnek; őrizte a jogot és igazságot, győzelemre vezette az igaz ügyükért hadakozókat. Pártfogoltjait (Perszeusz, Bellerophontész, Diomédész, Odüsszeusz, Télemakhosz) határozottan segítette. A trójai háború során már csak azért is a görögök oldalán állt, mivel Parisz megsértette az ítéletével. Általában is pártfogolta a görögséget, különösen a nevét viselő várost, Athént, ahol legszebb temploma, a Parthenón állt.

Rembrandt: Pallasz Athéné (1655)

Az istenek különböző alakot ölthettek attól függően, hogy tisztelőjük melyik arcukra kíváncsi. A csatába induló katona Pallasz Athénét, a harcias istennőt hívta segítségül, míg a nők inkább Athéné Parthenoszt, a szűzi istennőt tisztelték. A betegek Athéné Hügieiához, a gyógyító Athénéhez fordultak, az Athénban évente megrendezett Panathénaián pedig Athéné Poliaszt, a város istennőjét ünnepelték.

Attikai Szkolion

*Pallasz Tritogeneia, szent Athéné
úrnőnk, véd meg a várost és lakóit,
ha pártviszály marja, baj és
szörnyű halál korán sujtja, atyáddal óvd!*

(Fordította: Franyó Zoltán)

KIRKÉ

Varázslónő, Héliosz és Perszé leánya. Aiaia szigetén élt; először az argonautákat látta vendégül, s tanácsaival is segítette őket. Az odatévedt Odüsszeusz hajósait viszont disznókká varázsolta, a hősnőn magán azonban nem fogott bűvös hatalma. Odüsszeusz kényszerítette, hogy oldja fel embereit a varázs alól; Kirké kikötése csak az volt, hogy egy évig maradjanak nála. Az év kellemesen telt el. Odüsszeusz távozása után Kirké fiút szült: Télegonoszt. A monda egy változata szerint utóbb Odüsszeusz fia, Télemakhosz vette feleségül.

A gonosz varázslónőnek szerető asszonnyá változása okozza a legnagyobb gondot a modern olvasó számára, az *Odüsszeia* Kirké-énekében. Ott ugyanis éppenhogy nem egy asszonyról van szó, még csak nem is egy szokványos amazonról, hanem egy ősi varázslónőről, aki „ijesztően hatalmas”, csábító és inkább metsző, mint dallamos hanggal rendelkezik. Ráadásul – amennyiben valaki átlépi a varázskörét – az afrodizikus őslény a különben felvértezett, szabad férfit is elragadja. A kör, az a lényegi körülhatárolás, melyen belül a varázserőt a különleges, varázslatos világa biztosítja, Kirké palotáját is körülveszi, sőt a nevében is benne van. A „Kirkosz” – mely hangzásában is megfelel a latin „circus” szónak, s melyből a „circulus”, a „kör” származik – a görögben köröző ragadozó madarat jelent, sőt még ordítva járkáló farkast is, Homérosznál pedig egy sasfajtát. A „Kirké” ennek a női alakja. Ez igen találó név a Nap egyik leányának, hiszen a Nap is keringő mozgást végez.

(Kerényi Károly: *A Nap leányai. Gondolatok a görög istenekről*)

William Russell Flint: *Odüsszeusz és Kirké* (1924)

Peer Krisztián: Odüsszeusz visszafordul

Száznyolcvan fok, nem telik bele egy szívverés.
A szigeten maradt valami.
És húzd meg, az áramlat ellenünk dolgozik.
Nem lehetünk pár.

Elmozdulnak a rögzítetlen dolgok,
mikor visszabilen a fedélzet, megtántorodom.
Két éve tizenhét évnnyire,
szélirányban, meg sem érezve az apály erejét – Aiaié!

Tévedtem, változtass disznóvá!
Az ember dönthet így, tévedtem.
Kirké, könyörülj!

Kéréssel jövök,
utoljára innen indultam el.
Itt szeretnék újra
minden szégyen- és hiányérzet nélkül,
öntudatlan hempereggni boldogan.
Az ember dönthet így.

A szóban már nem bízom, csak a farmakológiában:
inni adj, enni adj, a többi formáság.
Útravaló fogytán
hazatérésben nem hiszek.
Üres a fedélzet és a fedélzeti napló -
ott tudtam utoljára írni, Ithakán.

Ha hullámszik a padló, keveset beszél:sz:
milyen lenne, ha - de mindegy. Minek.
Mint egy bizonyításra nem szoruló sertés
tele emberi gondolatokkal:
oda-vissza-oda-visszavágyni -
ha te nem jöhetsz el,
maradok, már nem hiányzik, hogy akard.

Ha hiszed, ha nem,
megváltozott a természetem,
ámde eszem, mint eddig, olyan.
Annál, amennyit éltem,
többet töltöttem tengeren.

Óltól az asztalig:
moslék, dagonya, pörzsölés, hagymás vér, zsírszalonna, töpörtyű
kézkímélő mosószer, és örök napsütés,
szegény, végig és örökre halott
apám is így csinálta;
nem ez a végehossza tévelygés.

Változtasd át magad,
hívlak, húzlak,
ne eressz el szeretettel
disznókirálynőm,
mert a mi szerelmünk sokat túrt
főhöse, én –
valóban sokat próbált,
földön és tengeren,
csak megváltozni nem.

KALÜPSZÓ

Tengeri nimfa, Néreusz (mások szerint Ókeanosz vagy Atlasz) leánya; Ogügié szigetén élt. Neve „elrejtőt” jelent. Amikor a vihar a sziget partjára vetette Odüsszeuszt, Kalüpszó szépségével, varázserejével és szerelmes ölelésével igyekezett magához láncolni a hőst; a halhatatlanságot is megígérte neki, ám Odüsszeusz egyre inkább vágyódott hazájába. A nimfa hét évig tartotta magánál, akkor az istenek parancsára megengedte neki, hogy tutajt készítsen s tovahajózzék.

Arnold Böcklin: Tájkép (Odüsszeusz és Kalüpszó) (1883)

NAUSZIKAÁ

A phaiákok királyának, Alkinoosznak ifjú leánya, aki rátalált a szigetük partjára vetődött, hajótörött Odüsszeusznak, illő öltözetet szerzett neki és atyja palotájába kísérte. A vendég elbeszélését átélte viszontagságairól meghatottan hallgatta, tetszéssel szemlélte férfias alakját, s nem lett volna ellenére, ha a hős marad, s őt feleségül kéri. Alkinoosz ajándékok tömegével halmozta el Odüsszeuszt, és egy pompás hajón Ithakába vitette. Ezért Poszeidón úgy megharagudott a phaiákokra, hogy mindkét kikötőjétől megfosztotta a várost: közéjük hajított egy hatalmas hegyet.

A királynő nevéhez egy híres és különös elmélet is kapcsolódik: Samuel Butler (1835-1902) angol író és tudós azt próbálta bizonyítani, egyébként szellemes érvekkel, hogy az *Odüsszeiát* egy szicíliai görög nő írta, aki önmagát mintázta meg a phaiák királynő alakjában. Erre alapoz Robert Graves *Homérosz lánya* című regénye is.

William Russell Flint: Odüsszeusz és Nauszikaá (1924)

ANTIKLEIA

A marhatolvaj Autolükosz lánya. Már Láertész menyasszonya volt, amikor Sziszüphosz érkezett apjához, és haragosan visszakövetelte a tőle elloptott marhákat, amelyeket nyomon követett és istállójában meg is talált. Míg emberei a házigazdával eligazították a dolgot, a ravasz férfi a házba lopakodott, és erőszakot tett Antikleián, aki tehát tőle foganta neves fiát, Odüsszeuszt. Fia húszévi távolléte alatt elvesztette reményét, hogy még egyszer viszontláthatja, és megölte magát. Odüsszeusz az alvilágjárás során találkozik halott anyja szellemével.

Arnold Böcklin: A holtak szigete (1866)

A HOMÉROSZI SZERELEM

„Szeretni” – így fordítjuk a *philein*-t; de nyitva marad a kérdés, hogy a görög ige milyen érzelmeket és felhangokat foglalt magában. Minden olyan esetben használatos volt, ahol emberek közötti pozitív kapcsolatról beszéltek. Odüsszeusz meséli, hogy amikor Aioloszt, a szelek őrzőjét meglátogatta, az „teljes hónapon át szeretettel látta” őt. A szívélyes vendéglátást a *philein* szóval fejezte ki. De vajon az Odüsszeusznak otthona és felesége utáni vágyódását leíró részletekben találunk-e egyetlen helyet is, ahol a mai „szerelem” szónak megfelelő szenvedélyek és érzelmek tükröződnének? Odüsszeusz minden bizonnyal szerette és szexuálisan kíváncsúnak tartotta Pénélopét. Szeretett fiának anyja, oikoszának (házigazdaságának) úrnője volt, beletartozott az általa „otthon”-nak tartott fogalomba. Az egynejlőség volt az uralkodó szokás. De a monogámia jelentését nem szabad tévesen értelmeznünk. Nem kényszerítette monogám szexuális életre a férfit és nem állította érzelmi életének középpontjába szűkebb családját. A nyelv nem nevezte meg külön szóval a szűkebb családot abban az értelemben, ahogy azt mondjuk: „Haza akarok menni, hogy családommal élhessek.”

(Moses I. Finley: *Odüsszeusz világa*)

SPIRÓ GYÖRGY: TÖRTÉNET

Nem tudom, hol történt. Talán Prágában, talán Rómában vagy másutt, nem tudom, csak arra emlékszem: mentünk az utcán, hozzá fordultam, és valamit magyarázni kezdtem. Ő hallgatott, én pedig magyaráztam. Már nem emlékszem, mit. És őrá sem emlékszem. Tudom, hogy ott ment mellettem az utcán, és ha eszembe jutna, melyik városban történt, még éppen ki tudnám számolni, melyikük volt ő. Akkor ma még azt is tudnám, milyen ruha volt rajta.

Arra pontosan emlékszem, milyen jó volt akkor, azon az utcán, amikor magyaráztam neki valamit, ami nem lehetett olyan fontos, ha ennyire ki-ment a fejemből. Nemcsak neki nem lehetett fontos. Csak az volt fontos, hogy ott mentünk ketten az utcán. Ezt akkor nem tudtam. Ő ezt bizonyára jobban tudta nálam. Emlékszem: ment mellettem hűségesen, és hallgatta a fecsegésemet, amiből nyilván semmit sem értett.

Városrész tűnik fel előttem élesebben egy pillanatra, visszahull. Varsó? Párizs? Belgrád? London?

Kár, hogy az évet sem tudom, mert akkor is ki tudnám számolni, melyikük volt. Most úgy érzem: én mindig egyforma voltam, minden évben, nagyon sokáig, és ő se változhatott olyan sokat, ha ennyire összekeverem. Kicserélhető volt. Furcsa. Még meglepőbb, hogy mégis hol jobban, hol kevésbé szerettem annak idején.

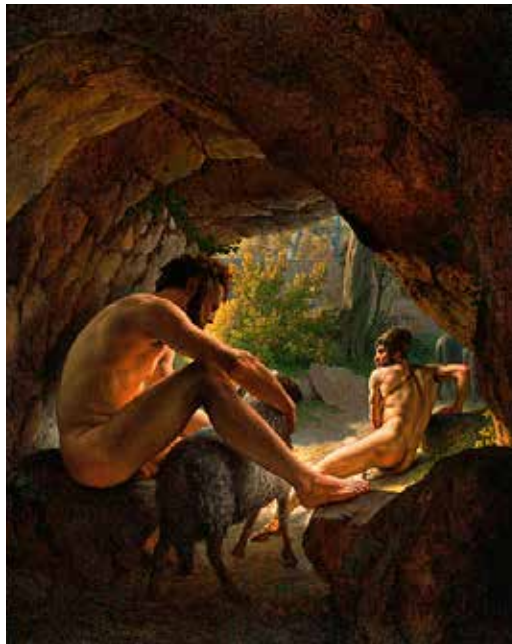
Erről tűnődöm napok óta. Elöttem a kép: az utca. A házak ugyan kivehetetlenek, de az biztos, hogy mentünk az utcán, és nyár volt. Egyre erősebb hálát érzek. Úgy tett, mintha értené, és én tovább magyarázhattam neki. Nem is ezért tartozom neki hálával, hanem mert ott ment mellettem. Sorolom magamban a városokat, és nem igaz, hogy egyedül bolyongtam bennük. Nem igaz. Rosszul tudtam eddig. Mindig ott volt velem. Egyre kevésbé értem, miért éppen engem választott, de engem választott mindig. És ha tárgyilagosan mérlegelem, mégiscsak velem volt mindig, bármerre vetődtem.

A KÜKLÓPSZ

Polüphemosz az egyszemű óriások, a küklópszok egyike, Poszeidón isten és Thoósza nimfa fia. Trójából visszaútban Odüsszeusz és tizenkét társa betévedt a barlangjába; a hazatérő óriás felfalta két emberét, s másnap újra négyet, amikor pedig nyájával eltávozott, a barlangot elmozdíthatatlan sziklával rekesztette be. Végül Odüsszeusz erős borral leitatta, tüzesített doronggal kiszúrta egyetlen szemét, és Polüphemosz juhainak hasába kapaszkodva menekült el megmaradt társaival együtt a barlangból. A küklópsz apjához könyörgött bosszúért, s a tengeristen meghallgatta: mindent megtett, hogy megakadályozza, vagy legalábbis késleltesse Odüsszeusz hazatérését.

Christoffer Wilhelm Eckersberg:
Odüsszeusz megmenekül
Polüphemosz barlangjából (1812)

A „monokli” szó – még mielőtt egy optikai segédeszköz neve lett volna – félszemű lényeket jelölt. Így a XVII. század elején azt írhatta Góngora egy szonettben, hogy *Monóculo galán de Galatea* („Galateia egyszemű lovagja”). Természetesen Polüphemoszra céloz, akiről korábban már ezt írta a *Mese Polüphemoszról és Galateiáról* című művében:

„Hegysége volt tornyosuló tagoknak
Neptunus e félelmes ivadéka,
homloka boltján egy szem ragyogott csak,
oly fénylőn, mint egy óriás planéta,
küklópsz volt, kinek vesszőként hajolgat
markában a legderekből fenyőfa,
s vékony nádszál leszem mi súlyra mázsa,
ma pásztorfütykös, holnap sétatálca.
Sötét, kondor haja mintha a Léthe
fekete hajjainak mása volna;
s mely viharzón szánt rajta át, a szélbe
csapdos ziláltan, leng fölborzolódván,
s szilaj szakállbozont bő vízesése
lepi a Pireneusok mogorva
fiának mellét, mit tíz ujjá fészül
ritkán, lomhán, siker reménye nélkül.”

Ezek a sorok eltúlozzák, egyszersmind elhalványítják az *Aeneis* III. énekének idevágó sorait, amelyeket Quintilianus úgy felmagasztalt, s amelyek a maguk módján szintén eltúlozták, egyszersmind elhalványították az *Odüsszeia* IX. énekének megfelelő sorait. Ez az irodalmi hanyatlás a költői hit hanyatlásával vág egybe; Vergilius nagy hatást akar elérni Polüphemosz alakjával, de szinte alig hisz benne, Góngora pedig csak a szavakban és a nyelvi fortélyokban hisz.

(Jorge Luis Borges: *Képzelt lények könyve*)

A SZIRÉNEK

Az idő múlásával más és más formát öltenek a szirének. Első megjelenítőjük, az *Odüsszeia* XII. énekében szereplő rapszódosz nem írja le, milyenek voltak; Ovidius vöröses tollú, szűzarcú madárnak látja őket; Apollóniosz Rhodiosz szerint deréktől felfelé asszony-, lefelé pedig madártestük van; Tirso de Molina mester (akárcsak a címertan) „fele asszony, fele hal” képet ad róluk. Lényük természete éppígy vitatott; Lemprière klasszikus szótára nimfának tartja őket, Quicherat-é szörnyeknek, Grimalé pedig démonnak. A szirének állítólag egy nyugati szigeten, Kirké közelében élnek, ám egyikük holttestét, Parthenopéét, Campaniában találták meg – a ma Nápolynak hívott, híres város tőle kapta a nevét –, Sztrabón, a geográfus látta is a sírját, s szemtanúja volt a tiszteletére időről időre megrendezett tornáknak. Az *Odüsszeiában* azt olvassuk, hogy a szirének magukhoz csalogatták s veszedelembé sodorták a hajósokat, és hogy Odüsszeusz betapasztotta viasszal az evezősök fülét, magát meg kikötötte az árbochoz, hogy ha meghallja is amaz éneket, ne vesszenek ott.

Az athéni Apollodórosz felvett egy hagyományt a *Mitológiájában*, mely szerint az argonauták hajóján Orfeusz még édesebb hangon énekelt, mint a szirének, s hogy azok a tengerbe vetették magukat és sziklává változtak, mert sorsuk szerint halál várt rájuk, ha valakire nem hatott a varázserejük. A Szfinx is levetette magát a magasból, midőn fény derült a titkára.

Wales északi vidékén a VI. században elfogtak és megkereszteltek egy szirént, aki Murgan néven bekerült néhány régi almanach szentjei közé is. Egy társa 1403-ban átszökött egy megrepedt gáton, s holtáig Haarlemben élt. Senki sem értett a nyelvén, mégis megtanították fonni, s a keresztet is mintegy ösztönösen tisztelte. Egy XVI. századi krónikás úgy érvelt, hogy nem lehetett hal az a lény, mert tudott fonni, ám asszony sem lehetett, mert vízben élt.

Az angol különbséget tesz klasszikus szirén (siren) és halfarkú sellő (mermaid) közt. Ez utóbbiak kialakulására valószínűleg a Poszeidón kíséretéhez tartozó istenek, a tritonok hatottak.

Az *Állam* tizedik könyvében nyolc szirén vigyázza a nyolc körkörös ég forgását.

Szirén: állítólagos tengeri állat – olvassuk egy bárgyú szótárban.

(Jorge Luis Borges: *Képzelt lények könyve*)

Otto Greiner: *Odüsszeusz és a Szirének*

SZKÜLLA

Még mielőtt szörnnyé és örvénnyé vált volna, nimfa volt Szkülla, s szerelemre lobbantotta Glaukosz istent. Az Kirkéhez fordult segítségért, aki köztudottan jól ismerte a füveket s a varázseszközöket. Kirké szerelemre gyulladt Glaukosz iránt, ám mivel az nem felejtette Szküllát, megmérgezte annak a forrásnak a vizét, ahol a Nimfa fürödni szokott. Alighogy Szkülla a vízhez ért, testének alsó része több ugató kutyává változott. Tizenkét lábon állt, egyszeriben hat feje lett, s fejenként három-három fogsora. Úgy megrettent ettől az átváltozástól, hogy az Itália és Szicília közötti szorosba vetette magát. Az istenek szirtté változtatták. Viharok idején ma is hallják a tengerészek a szirthez vágódó hullámok moraját.

Homérosz, Ovidius és Pausanias lapjain is megtalálható ez a fabula.

(Jorge Luis Borges: Képzelt lények könyve)

KHARÜBDISZ

Rettenetes örvényisten. Egy tengerszorosban található, átellenben Szküllával. Napjában háromszor iszonyú örvényébe szívott bele mindent, ami a közelébe került. Kirké tanácsaival felfegyverkezve előbb az argonautáknak, majd Odüsszeusznak s végül Aineiasznak sikerült épségben, illetve veszteségek árán, de kijátszani a kettős veszedelmet, amely közmondásossá vált.

Závada Péter: Ithaka

„Nem csaphat be Ithaka, ha szegény is;
a szerzett tudásból s tapasztalatból
máris megtudhattad, mit jelent Ithaka.”
Konsztantin Kavafisz: Ithaka
(fordította.: Somlyó György)

Amit elrejt, és amit önkéntelenül megmutat magából,
a név vagy az öbölselet takarékosága,
hogy egy hegyorom a saját ködét
kontextusként megteremti.

Elbeszélhető sziget a Jón-tengeren,
Kefalóniától északkeletre. Mikor befutunk
az egykori Phorküsz kikötőjébe,
érkezésünk kiválik a hajnal egybefüggő
anyagából.

Mit mondhat még nekünk Ithaka
alig száz kilométernyi partszakaszával,
háromezer-kétszáz lakosával,
rég elfelejtett történeteivel?

És mégis, ha tudnánk, mit jelent a szó:
otthon, most bátran gondolhatnánk,
hogy hazaértünk.

A hegysziget peremén olajfa.
Eltakarja, amire a hágóútból igényt tartanánk,
vagy azt, aki a lombkorona rejtekéből
minket figyel, míg hajónk partot ér.

Alatta a sziklafalban árnyas üreg,
Néiasz nimfák szent pihenője.
Vasrács fedi balesetvédelmi okokból.

De mi tudjuk, hogy mögötte lépcső vezet le
a mítoszba, a mészkőplafonról visszhang
csepeg, és a mondatok, melyeket évezredekkel
ezelőtt kimondtak, most sztalagmitdomborzattá
dermednek.

Mától, ha öblöt mondok, gondolj a patkómágnésre,
ha hajót, akkor a nyersvasra. Épp csak a vonzás
nem felcserélhető. Ami helyett valami másnak látszik,
s aminek dacára mégis rábízod magad
– Ithaka ezt jelenti.

ITHAKA

HOMÉROSZ: ODÜSSZEIA ALAPJÁN

SZÖVEGKÖNYV: ZÁVADA PÉTER, SZABÓ-SZÉKELY ÁRMIN

SZEREPLŐK

ODÜSSZEUSZ	NAGY ERVIN
PALLASZ ATHÉNÉ	MÉSZÁROS BLANKA
PÉNELOPÉ	REZES JUDIT
KALÜPSZÓ	FULLAJTÁR ANDREA
NAUSZIKÁÁ	RUJDER VIVIEN
KÜKLÖPSZ	KISS ESZTER
KIRKÉ	ÓNODI ESZTER
ANTIKLEIA	BODNÁR ERIKA
SZIRÉN	JORDÁN ADÉL

ALKOTÓK

DÍSZLET	BALÁZS JULI
JELMEZ	PATTANTYUS DÓRA
KOREOGRÁFUS	HÓD ADRIENN
DRAMATURG	SZABÓ-SZÉKELY ÁRMIN
ZENE	MATISZ FLÓRA LILI
VILÁGÍTÁSTERVEZÉS	BÁNYAI TAMÁS
MOZGÓKÉP	VARGA VINCE
ASSZISZTENS	SÜTHEŐ MÁRTON
RENDEZŐ	SZÉKELY KRISZTA

Külön köszönet: Karsai György.

Az előadásban elhangzik Carol Ann Duffy Kirké című verse Kappanyos András fordításában.

Munkatársak: Héricz Anna, Boncza Anita, Tölly Judit, Pilinszki Edit, Morvay Imre, Fodor István, Fórián Péter, Lakatos Dezső, Nánási Fedor, Merkler Benjámin, Sándor János Dániel, Bárány Bence, Jászai Martin, Makray Gábor, Mészáros Gábor, Pető Gergő, Török Marcell, Makkay Dániel, Pokorny Attila, Kovács Ildikó, Csiha Vivien, Kulcsár Nóra, Bari Boglárka, Szeberényi Lejla, Vanó Imre, Mészáros László

IMPRESSZUM

SZERKESZTŐ: SZABÓ-SZÉKELY ÁRMIN, KÓNYA KLÁRA

ELŐADÁSFOTÓK: HORVÁTH JUDIT

TÖRDELÉS: BÁTHORI RÓBERT

FORRÁSOK:

Jorge Luis Borges: Képzelt lények könyve, Budapest, Helikon, 1988.
 Carol Ann Duffy: A világ felesége, Budapest, Arktisz, 2006.
 Kerényi Károly: A Nap leányai, Szeged, Szukits, 2003.
 Moses I. Finley: Odüsszeusz világa, Budapest, Európa, 1985.
 Robert Graves: A görög mítoszok, Budapest, Európa, 1981.
 Homérosz: Odüsszeia, Bukarest, Kriterion, 1984.
 Karsai György: Homérosz – Odüsszeia, Budapest, Akkord, 1998.
 Konsztantinosz P. Kavafisz: Kavafisz versei, Budapest, Európa, 1975.
 Peer Krisztián: 42, Budapest, Jelenkor, 2017.
 Spiró György: Álmodtam neked, Budapest, Magvető, 2013.
 Tótfalusi István: Ki kicsoda az antik mítoszokban, Budapest, Móra, 1993.
 Urbán Eszter (szerk.): Görög költők antológiája, Budapest, Európa, 1959.
 Vajda Miklós (szerk.): Angol költők antológiája, Budapest, Móra, 1960.

© 2018 KATONA JÓZSEF SZÍNHÁZ

1052 BUDAPEST, PETŐFI SÁNDOR U. 6.

TEL: +36 1 266 5200, +36 1 317 4061 • E-MAIL: SZERVEZES@KATONASZINHAZ.HU

WWW.KATONAJOZSEFSZINHAZ.HU

WWW.FACEBOOK.COM/KATONA.BUDAPEST

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNEREINK:

BUDAPEST
 A KATONA BUDAPEST FŐVÁROS ÖNKORMÁNYZATA
 FENNTARTÁSÁBAN MŰKÖDIK

A KATONA JÓZSEF SZÍNHÁZ
 KIEMELT PARTNERE

mastercard

A FELBECSÜLHETETLEN
 PILLANATOK TÁMOGATÓJA

MINI

Superbrands²⁰¹⁷